

УДК 159.932.72:159.942

В. Є. Коваленко

асистент кафедри дефектології та психологічної корекції
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГАРМОНІЙНИЙ ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ

У статті розглядається процес емоційного розвитку дитини та вплив на нього патологічних чинників соціального характеру, які обумовлюють виникнення девіацій психічного розвитку.

Ключові слова: емоції, навчання, емоційний розвиток, психічний розвиток, інфантилізм.

Психіка людини є суб'єктивним відображенням об'єктивно існуючої дійсності. Це відображення має як чуттєву, образну форму (відчуття, сприймання), так і розумову, абстрактну форму (поняття, судження, умовисновки). Проте, існує ще одна форма відображення дійсності — відображення у формі емоцій. В емоціях розкриваються як пристрасне ставлення людини до оточуючого, так і ставлення до самої себе, що впливає відповідно на її дії і життя в цілому. Репрезентованість у психічному явищі афективності, пристрасного ставлення людини до оточення та самої себе через емоційний процес, емоційні стани, різноманітні почуття утворює емоційну сферу психіки [2, 84]. Як і психічні пізнавальні процеси, емоційна сфера забезпечує відображення навколишнього світу. Її місце і роль в психологічній структурі особистості, зв'язок з іншими складовими психіки розглядаються в роботах В. Вілюнаса, Л. С. Виготського, К. Ізарда, Є. П. Ільїна, Т. С. Кириленка, О. Г. Ковальова, Н. Д. Левітова, О. Н. Леонтєва, В. М. Мясіщева, О. Ц. Пуні, П. В. Симонова та ін. [1; 2]

Проблема єдності емоційного та інтелектуального розвитку розглядалася Л. С. Виготським як основа теорії психічного розвитку дитини: «Вся справа в тім, що мислення і афект являються частинами єдиного цілого — людської свідомості» [5]. Єдність афекту та інтелекту, згідно з Л. С. Виготським, виявляється, по-перше, у взаємозв'язку і взаємовпливі цих сторін психіки одна на одну на всіх етапах психічного розвитку і, по-друге, в тому, що цей зв'язок є динамічним, причому будь-якому ступеню в розвитку мислення відповідає свій ступінь в розвитку афекту. Таким чином, дизонтогенетичний розвиток емоційної сфери стає детермінантою виникнення порушень загального психічного розвитку дитини. На думку О. Ю. Сульженко, зміна емоційного фону — тонкий індикатор загального стану психіки [5].

Таким чином, стає зрозумілою гостра необхідність детального вивчення емоційного розвитку дитини як чинника психічного здоров'я, закономірностей і механізмів патологічного розвитку особистості, а також спосо-

бів профілактики розвитку патологічних форм відхилень поведінки в дошкільному і молодшому шкільному віці.

Родоначалником досліджень в області онтогенезу емоційної сфери є Д. Уотсон (поведінковий науково-теоретичний підхід, біхевіоризм). Він визначав емоцію як спадкову стереотипну реакцію організму на певну ситуацію (стимул), яка існує вже на самих ранніх стадіях онтогенезу. Проте, у сучасній психології проблема емоційного розвитку дітей розглядається неоднозначно. Передусім, це пов'язано з альтернативністю розуміння терміну «емоційний розвиток» в різних науково-теоретичних підходах і окремих концепціях. Так, у поведінковому підході йдеться про емоційне навчання [1, 35–36]. Динаміка навчання в цьому випадку полягає в переході від простих форм (звикання і сенсизитації) до складних, довільних, що вимагають утворення понять і використання навичок класифікації. Складні форми емоційного навчання пов'язані з виникненням асоціацій між подіями або подразниками. Так формується система емоційних реакцій, що згодом визначає специфіку емоційного досвіду дитини.

Подальший емоційний розвиток здійснюється в процесі навчання, обумовленого чинником заохочення — покарання за певні дії. Йдеться про оперантне обумовлення як форму навчання, при якому поведінка формується під впливом його наслідків. Таким чином закріплюються довільні активні дії дитини — виникає «оперантна поведінка» (Б. Ф. Скіннер). З точки зору поведінкового підходу дитина мотивовано удосконалює дії, які супроводжуються позитивними емоціями і цілеспрямовано уникає негативних переживань [1, 38–39].

Принципово інший погляд на емоційний розвиток демонструє діяльнісний підхід, що представляє динаміку емоційної сфери дитини через закономірне (послідовне) формування особових і емоційних новоутворень. Відповідно до теорії О. В. Запорожця про ампліфікацію психічного розвитку основною лінією емоційного розвитку є збагачення змістовних (переживання) і інструментальних (вираз) компонентів емоційної сфери дітей в дошкільному і шкільному віці. Діяльнісний підхід співвідносить поняття емоційної сфери з поняттям емоційного розвитку і розглядає його в контексті формування особистості (О. В. Запорожець, Г. Бреслав, Я. З. Невєрович, Л. І. Божович).

Відповідно, показниками емоційного розвитку є наступні: 1) ситуативні особливості емоційної регуляції (характер вираженості, а також адекватність емоційного забарвлення предметних і комунікативних дій);

2) позаситуативні особливості емоційної регуляції (переважаючий емоційний фон, характер емоційних стосунків-почуттів на цьому віковому етапі.

3) наявність і особливості функціонування емоційних механізмів на кожному віковому етапі («емоційна синтонія», «емоційна децентрація», «емоційне зараження»).

Психодинамічний підхід інтерпретує емоційну сферу неоднозначно: в різних концепціях емоції представлені в різних конструктивних і де-

структивних значеннях, а отже, можуть розглядатися в альтернативних діагностичних позиціях. Особливості емоційної сфери можуть бути представлені як емоційні / особистісні риси (тривожність, агресивність), як патологія емоційної адаптації (фобії і психологічні комплекси), як афективний компонент цілісної структури особи й інше.

З точки зору поведінкового підходу основною характеристикою емоційної сфери є особливість ситуативного реагування суб'єкта в різних емоціогенних ситуаціях. Цей факт визначає як показники емоційної сфери (ситуативна реактивність, стиль емоційного реагування), так і діагностичні програми (диференційоване спостереження за поведінкою дитини в природних умовах і в модельованих емоціогенних ситуаціях).

Таким чином, вітчизняна психологія представляє емоційний розвиток як складний комплексний закономірний процес ускладнення і збагачення емоційної сфери в контексті загальної соціалізації дитини і дає наступне визначення «емоційний розвиток — це поступовий перехід від біологічних до соціальних та власне психологічних емоцій, тобто від оцінки біологічного до оцінки соціального та особистісного смислу різноманітних аспектів життя індивіда» [1; 2; 5]. У цій ситуації найхарактернішими для процесу розвитку рисами виступають:

- перехід від типових для дитини малодиференційованих емоційних реакцій до надзвичайно багатой гами почуттів дорослої людини;
- перехід від домінування емоційної, дуже імпульсивної та слабкоконтрольованої розумом поведінки, характерної для незрілої людини, до вміння регулювати прояви і перебіг почуттів під впливом пізнавальних процесів, яке притаманне зрілій особистості;
- гармонізація почуттєвого життя та інших психічних явищ.

Етапи ж емоційного розвитку можна охарактеризувати наступним чином (за А. Ягелло):

I етап — емоційну реакцію можуть викликати лише збудники, які діють у дану мить.

II етап — емоційної цінності набувають уявлення, а пропорційно до розвитку образного сприйняття світу виникає інтеріоризація (увнутрішнення) емоцій.

III етап — утворюються поняття і поняттєво-символічне сприйняття світу. На цьому етапі можна говорити не лише про емоції, а й про почуття.

IV етап — свідоме формування своїх почуттів. Перший етап завершується ще в ранньому дитинстві, останній сягає вершини розвитку в зрілому віці [2, 168].

Причинами порушень емоційного розвитку і, як наслідок психічного, є специфічні психологічні чинники і, зокрема, особливі цінності й установки, які заохочують і культивують у багатьох родинах. Якщо дія цих чинників видбувається тривалий час, то це може привести до стійких змін емоційного фону дитини. Стаючи надбанням індивідуальної свідомості, вони створюють психологічну схильність до емоційних розладів у дітей, у тому числі до переживання негативних емоцій, депресивних і тривожних станів, а також синдрому психічного інфантилізму.

Синдром психічного інфантилізму — збірна за клінічними ознаками група різних варіантів відставання психічного розвитку, яка не характеризується загальним психічним недорозвиненням, але має такі особливості інтелекту і особистості, які передусім не дозволяють дітям своєчасно і якісно оволодіти елементарними шкільними знаннями. [4, 74].

На думку О. В. Заширинської, Г. Є. Сухаревої, М. С. Певзнер та Т. А. Власової виявами інфантильності розвитку є порушення емоційного розвитку (емоційна незрілість і нестійкість, неадекватна самооцінка), несформованість вольової поведінки, недостатня здатність до довільної діяльності, несформованість основних передумов провідної діяльності, динамічні порушення в усіх видах діяльності, у тому числі пізнавальної, мовленнєвої і так далі. Інтелектуальне недорозвинення цих дітей значною мірою обумовлене розладами емоційного компонента психіки.

Синдром психічного інфантилізму неоднорідний як за причинами свого виникнення так і клінічними проявами. При деяких формах на перший план виступає сповільненість становлення емоційного розвитку й довільної регуляції поведінки, порушення ж в інтелектуальній сфері виражені не різко. При інших формах затримки психічного розвитку переважає недорозвинення різних сторін пізнавальної діяльності [3; 6].

Серед різних класифікацій ЗПР найпоширенішою є класифікація К. С. Лебединської [3, 17], розроблена на основі етиопатогенетичного підходу, у відповідності з яким розрізняють 4 основні варіанти ЗПР: конституційного походження; церебрально-органічного; соматогенного та психогенного генезу.

«Психогенний» («соціогенний») інфантилізм обумовлений соціально-психологічним чинником — несприятливими умовами виховання. Емоційна депривація, одноманітність соціального середовища і контактів, гіпоопіка та гіперопіка батьків, слабка індивідуальна інтелектуальна стимуляція часто ведуть до уповільнення темпів психічного розвитку дитини; як результат — зниження інтелектуальної мотивації, поверхневості емоцій, несамостійності поведінки, інфантильності установок і стосунків. Такі діти надані самі собі, їхнім першим другом і товаришем стає телевізор. Ще у 70-ті роки відомий американський психолог Альберт Бандура в своїй роботі «Теорія соціального наочення» окреслив основні принципи соціального наочення шляхом наслідування кіно- і телемоделям. Через найвищу ефективність і широке поширення телемоделювання, засоби масової інформації відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні дитячої поведінки й соціальних відносин. Найчастіше, показані в мультфільмах відеокліпи, що несуть «навчаючу» функцію є деструктивними при ближчому розгляді. Прикладом цього є фрагмент ходу тварин з телепередачі «Телепузики». У відеоряді зображена монотонна ходьба представників тваринного світу, де поряд із фламінго йдуть пінгвіни, слони, тигри, черепахи, жаби. Таким чином, позначене поняття «тварини» не тільки не підкріплюється візуальним образом, а навпроти, розсіюється візуальним хаосом.

Зовсім протилежною є ситуація з телепередачею «Діти Ейнштейна» або її російським аналогом «Я все могу» для дітей раннього віку. Тут якщо

зображуються тварини, то формулюється узагальнююче поняття «Тварини, що живуть у джунглях» і показується відеоряд тварин. При цьому, коли йде розповідь про тварину, вона зображується і у вигляді аплікації, і надається її фото, і відео з зображенням тварини у природних умовах. Тобто відбувається узагальнення і одразу конкретизація понять, поняття засвоюються у своїй різноманітності.

Автори телепередачі «Телепузики» Енн Вуд й Енді Девенпорт із самого початку наполегливо позиціонували її як навчаючу для дітей віком від 6 місяців до 6 років. Діти, дивлячись цю передачу, некритично засвоюють моделі впроваджуваної поведінки. Так, коли телепузікам «пора спати», вони починають ховатися, говорити «Ні», звісно, результатом засвоєння моделі будуть неврастенія, розлади сну. У фрагменті зголоднілі телепузики вирішили пообідати позігрінками, але забули, у якій послідовності натискати кнопки. Неправильний набір кнопок — і позігрінки летять по всій кімнаті. Ця ситуація викликає веселощі й задоволення, ця ситуація формує модель поведінки: можна бруднити, розкидати речі — це приносить радість.

Таким чином, малолітні телеглядачі щодня засвоюють нові форми поведінки, передані моделями Телепузі, незліченне число дітей стане наслідувати незграбну ходу, автоматизовані жести і скрикування телегероїв.

Отже, несприятливі умови середовища порушують темп динамічного розвитку емоційної сфери. Позитивний вплив суспільного середовища є незамінним, особливо в періоди дитинства й молодості. Розвиткові сприяє спеціальна виховна поведінка дорослих людей, які оптимально керують ходом процесів розвитку особистості в дитинстві. Сказане однаковою мірою стосується як родинного, шкільного, так і культурного середовища. Батькам і педагогам варто пам'ятати, що діти з'являються на цей світ дошкonalими — і потрапляють в наш недосконалий світ. «Всередині» вони інтуїтивно знають, що добре і правильно. «Зовні» вони помічають усе, що є у світі помилкового і дурного.

Список літератури

1. Изотова Б. И. Эмоциональная сфера ребенка: Теория и практика : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Изотова Б. И., Никифорова Б. В. — М. : Академия, 2004. — 288 с.
2. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / Кириленко Т. С. — К. : Либідь, 2007. — 256 с.
3. Лебединская К. С. Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития / К. С. Лебединская // Дефектология. — 2006. — № 3. — С. 15–27.
4. Миронова С. П. Основы коррекционной педагогики : навчально-методичний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. — 264 с.
5. Сульженко О. Ю. Эмоциональные нарушения и девиантное поведение у детей с задержкой психического развития [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.follow.ru/article/348>.
6. Фаина Г. В. Диагностика и коррекция задержки психического развития детей старшего дошкольного возраста : учебно-методическое пособие / Г. В. Фаина. — Балашов : «Николаев», 2004. — 68 с.

В. Е. Коваленко

ассистент кафедры дефектологии и психологической коррекции
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко

**ГАРМОНИЧНОЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФАКТОР
ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ РЕБЕНКА**

Резюме

В статье рассматривается процесс эмоционального развития ребёнка и воздействие на него патологических факторов социального характера, которые обуславливают возникновение девиаций психического развития.

Ключевые слова: эмоции, научение, эмоциональное развитие, психическое развитие, инфантилизм.

V. E. Kovalenko

Assistant Professor Defectology and psychological treatment
Lugansk National Taras Shevchenko University

**HARMONIOUS EMOTIONAL DEVELOPMENT AS A FACTOR
OF MENTAL HEALTH CHILD**

Summary

In the article the process of emotional development of child and affecting are examined him noxas of social character, that stipulate the origin of deviations of psychical development.

Key words: emotions, teaching, emotional development, psychical development, infantilism.